

نقش دوست در تربیت انسان از منظر اسلام

سمیه بامری^۱

۱. طلبه سطح دو حوزه علمیه حضرت رقیه سلام الله علیها شهرستان دلگان.

چکیده

انسان برای این که بتواند به زندگی مطلوب برسد، دوستانی انتخاب می کند که معاشرت با آنها، او را متوجه خداوند متعال نموده ، به حق و حقیقت نزدیک سازند. خداوند متعال این نیاز را به صورت یک گزینه در وجود انسان نهادینه کرده است. در این مقاله که به شیوه توصیفی -تحلیلی و با ابزار کتابخانه ای- اسنادی نوشته شده است هدف اصلی بررسی نقش دوست در تربیت انسان از منظر اسلام است. تاثیر دوست و همنشین بر خلق و خوی انسان امری انکار ناپذیر است و به همین دلیل در متون اسلامی از همنشینی با بدان نهی و به همنشینی با نیکان توصیه شده است. پس دوستی و انتخاب دوست امری غیر قابل انکار است. بر اساس آموزه های دینی نقش دوست در اعتقادات مذهبی، دآوری افکار عمومی، در اخلاق و عادات و نیز در تعیین سرنوشت انسان بسیار است و بیان شد که داشتن دوست در رشد اجتماعی و روانی فرد نیز نقش دارد. مهمترین معیارهای دوست خوب نیز، عاقل و دور اندیش بودن، خیر خواه بودن، عالم، خوش اخلاق و با ادب و با وفا بودن است و برعکس ویژگی های دوست بد، خائن، دروغگو، تنبل ، تن پرور و فاسد بودن است.

کلید واژه ها : تربیت ، تربیت انسان ، دوست ، نقش دوست

مقدمه

تربیت امری ضروری و مفید برای انسان است و ضرورتش بدان جاست که انسان فاقد تربیت، فاقد همه چیز است. از دیده دیگر که اگر انسان را موجودی متعالی و دارای استعداد کمال بدامیم تربیت، تربیتی لازم است تا این تکامل را به دست آورده سرشت و طینت انسان به گونه این است که نمی تواند بدون ارتباط با دیگران زندگی کند. حال گرچه اصل اجتماعی بودن و رفاقت و دوستی با افراد به صورت غریزی در وجود انسان نهاده شده است و شرح مقدس اسلام نیز بر آن تاکید و سفارش دارد. لکن این غریزه مانند غرائز دیگر باید جهت دهی و راهنمایی شود زیرا معاشرت و دوستی با دیگران از اموری است که در سرنوشت انسان بسیار موثر است. اگر معاشرت مثبت باشد و انسان دوستان خوب و شایسته انتخاب کند برای زندگی دنیا و آخرت وی خیر و برکت است و اگر منفی باشد و دوستانش ناباب و ناشایست باشند ضرر و شر آن نیز دامن گیر زندگی دنیا و آخرت میشود. بنابراین وجود دوست حقیقی در این جهان پر تلاطم یکی از نیازهای هر انسانی است و همچنین یکی از نعمتهای بزرگ الهی و پناهگاه انسان و آرامش بخش دل و روان است. لذا کسی که از نعمت دوست مهربان محروم باشد احساس غربت و تنهایی می کند، یکی از بهترین خوشیهای زندگی، رفت و آمد، گفت و گوهای دوستانه است که غم را می زداید و به انسان نیرو می بخشد. بنابراین با توجه به نیاز انسان به دوست و تأثیرات بسیار فراوان دوست در زندگی این این تحقیق درصدد پاسخگویی به این پرسش است که نقش دوست در تربیت انسان از منظر اسلام چگونه است؟

در این زمینه با توجه به اهمیت بحث تحقیقاتی در قالب کتاب و مقاله نوشته شده است از جمله کتاب نقش دوستان در سرنوشت انسان علی اکبر صمدی و همچنین کتاب دوستی و دوستان تالیف سیدهادی مدرسی و همچنین مقالاتی در این زمینه به رشته تحریر در آمده است از جمله نقش دوستان در سعادت و شقاوت پرداخته است که جنبه اخروی دارد. و همچنین مقامه دوست یابی در پر تو تعالیم اسلام تالیف هادی دوست محمدی که نویسنده به معیارهای انتخاب دوست با توجه به دستورات اسلام پرداخته است.

همه این آثار بسیار ارزشمند و غنی هستند ولی اثری مستقل در زمینه نقش دوست در تربیت انسان از منظر دین نیافتیم در این مقاله تأثیرات ناشی از ارتباط دوستان بر تربیت انسان و ویژگی دوستان خوب و دوستی های ممنوع از چشم انداز قران و روایات بیان می شود.

۱- مفهوم شناسی

قبل از آنکه به نقش دوست و تاثیرات آن در تربیت بپردازیم از نظر لغوی و اصطلاحی دو لفظ دوست و تربیت را مورد بررسی قرار می دهیم.

۱-۱- دوستی

دوستی در لغت به معنای «خیرخواهی، رفاقت و یاری رساندن می باشد و مقابله با خصومت و دشمنی است»^۱ و در اصطلاح، دوستی یعنی همنشینی، معاشرت و گفتگوی انسان با افرادی که به آنها علاقه و محبت دارد. زیرا با غیر دوست معمولاً کسی قصد معاشرت ندارد.^۲

بنابراین دوستی ها ممکن است براساس منافع مادی و خواهش های نفسانی و اغراض و احساسات باشد و یا بر اساس یک انگیزه صحیح. با استفاده از آنچه گذشت، دوستی صحیح بر اساس معیارهای دینی را این چنین تعریف می شود:

«محبت، علاقه، ارتباط روحی، حسن معاشرت و گفتگو میان دو فرد و یا بین افراد جامعه با ملاک صحیح و انگیزه های الهی، به طوری که دوستان بر اساس آن بتوانند نیازهای فردی و اجتماعی و احتیاجات دنیوی و اخروی خود را تأمین کنند.»

۲-۱- تربیت

واژه «تربیت»، مصدر باب تفصیل از ریشه (ربو) و در لغت به معنای رشد، افزایش یافتن. این منظور می گوید: تربیت، از (ربو) به معنای زیادت، رشد، نمو و نگه داری است.^۳

راغب اصفهانی، تربیت را تغییر تدریجی امری می داند به گونه ای که آن چیز به حد تمام برسد.^۴ ابن فارس نیز معتقد است: اقدام بر اصلاح چیزی را تربیت می گویند^۵ و در اصلاح، تربیت؛ یعنی پرورش دادن استعدادهای مادی و معنوی و هدایت آن به سوی کمالاتی که خداوند در وجود آدمی قرار داده است.^۱

۱ دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۸، ص ۱۱۲۴۴.

۲ فیض کاشانی، المحجۃ البیضاء، ج ۳، ص ۲۹۳.

۳ ابن منظور، لسان العرب، بیروت، (ماده ربو).

۴. راغب، المفردات فی غرایب القرآن، تحقیق: عرفان داوری، (ماده رب).

۵. ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، تحقیق و ضبط: عبدالسلام محمد هارون، ماده (رب).

۲- دوستی در قرآن کریم

کلمه اخلاء جمع خلیل است که به معنای دوست است. و اگر دوست را خلیل گفته اند، بدان جهت است که آدمی خلت یعنی حاجت خود را به او می گوید، و او حاجت وی را بر می آورد. و ظاهراً مراد از اخلاء مطلق کسانی است که با یکدیگر محبت می کنند، چه متقین و اهل آخرت که دوستیشان با یکدیگر به خاطر خدا است، نه بخاطر منافع مادی، و چه اهل دنیا که دوستی هایشان به منظور منافع مادی است.^۲ خداوند متعال برای نزدیک تر ساختن پیوند قلبی میان مسلمانان و مؤمنان و مستحکم کردن برادری و اخوت، دوستی و محبت را میان ایشان حاکم ساخت، «وَأَذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا»^۳؛ و نعت خدا را بر خود یاد کنید آنگاه که دشمنان یکدیگر بودید، پس میان دلهای شما الفت انداخت تا به لطف او برادران هم شدید.» قرآن کریم برای اشاره به مفهوم دوست از واژه های گوناگونی استفاده کرده است که هر یک از آنها نشان دهنده دسته ای از ویژگی های دوست حقیقی است.

۱- صدیق

واژه صدیق در دو آیه از آیات قرآن کریم به معنای دوست به کار رفته است.^۴ در ذیل آیه «الأخلاء يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ ...»^۵

۲- خلیل

این واژه در قرآن در موارد گوناگونی به معنی «دوست» به کار رفته است.^۶

۳- بطنان

این واژه تنها یک بار در قرآن ذکر شده است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بِمَانِهِ مِنْ دُونِكُمْ؛ ای کسانی که ایمان آورده اید، از غیر خودتان دوست همراز مگیرید.»

۱. صانعی، پژوهشی در تعلیم و تربیت اسلامی، ص ۱۱.

۲. طباطبایی، ترجمه المیزان، ج ۱۸، ص ۱۸۱.

۳. آل عمران، ۱۰۳.

۴. شعراء، ۲۶.

۵. طباطبایی، ترجمه المیزان، ج ۱۸، ص ۱۸۱.

۶. بقره، ۲۵۴، نسا، ۱۲۵، اسرار، ۷۳.

است که انسان ظالم و گناهکار انگشت حسرت به دندان می‌گزد و می‌گوید: ای کاش با پیامبر ، دوست و همراه می‌شدم ! وای بر من ! کاش فلان شخص گمراه را به دوستی نمی‌گرفتم! او مرا از یاد و راه حق منحرف و گمراه کرد و مرا به خزلان و خواری کشاند.^۱

انسان در تعاملات اجتماعی و ارتباطات دوستانه به طور ناهوشیار و غیر ارادی تحت تاثیر عوامل محیطی قرار می‌گردد و صفاتی به طور غیر ارادی از وجود او ایجاد شده و در رفتارهای او ظاهر می‌شوند و از این رو، در دستورات دینی، دوری از محیط های آلوده و افراد فاسد توصیه شده است.

امام علی (علیه السلام) نیز در روایتی نورانی و پر محتوا به نکته ای ارزشمند درباره همنشین با اهل شرارت و گناه اشاره کرد و می‌فرماید: «لَا تَصْحَبِ الشَّرِيرَ فَإِنَّ طَبْعَكَ يَسْرِقُ مِنْ طَبْعِهِ وَأَنْتَ لَا تَدْرِي ، با انسان شرور و فاسد رفاقت مکن زیرا شخصیت و طبع تو از شرارت های او الگوگیری می‌کند بدون آنکه خودت بفهمی.»^۲ به این مسئله اشاره فرموده ، گوشزد می‌کند که بعضی از صفات رذیله و زشت به طور ناهشیارانه از رفیق بد به انسان منتقل می‌شوند. در آینده بحث خواهد شد تا مواردی از دوستیهای ممنوع و انحرافی به صورت عینی بیان شوند.

۶-۱- خائن و ستمگر

خیانت در تمام ابعاد و شقوقش ، امری حرام و غیر انسانی و خلافه اخلاق است و افرادی که در مسائل اجتماعی، فرهنگی، خانوادگی و دوستی ها ، اهل خدعه و خیانت باشند افرادی پست و گناهکار بوده و در شرع مقدس اسلام مورد مذمت قرار گرفته اند. در دستورات تربیتی و اخلاقی اسلام همچنین از دوستی و رفاقت با آنان منع و نهی شده است و فلسفه این کار آن است که افراد خائن قابل اعتماد نیستند و حریم آبروی دوست را رعایت نمی‌کنند و در موقع مناسب، به ناموس، اموال، آبرو و جایگاه اجتماعی دوست خیانت می‌کنند و نه ترسی از خدا دارند و نه از بنده خدا و نه از مذمت اجتماعی.^۳

امام صادق (علیه السلام) در حدیثی بسیار آموزنده و هشدار دهنده می‌فرماید: از سه دسته مردم کناره گیری کنید و هرگز طرح دوستی و رفاقت با آنان مریز، از خائن ستمکار و سخن چین و زیرکی که به خاطر تو به دیگری خیانت کند روزی نیز به تو خیانت خواهد کرده و کسی که به

۱. ابن ابی‌الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۲۰، ص ۲۷۲.

۲. مصباح، اخلاق در قرآن، قم، ج ۱، ص ۲۳۲.

۳. ابن شعبه حرّانی، تحف العقول عن آل الرسول، ص ۲۳۳.

خاطر تو به دیگران ستم کند، به تو ستم خواهد کرد و کسی که از دیگران نزد تو سخن چینی کند علیه تو نیز نزد دیگران سخن چینی خواهد کرد.^۱

۶-۲- دوستی با دروغگو

بنای دوستی و رفاقت بر اعتماد متقابل و صداقت است و اگر یک از طرفین از راست گویی و اعتماد برخوردار نباشد این دوستی ارزشی ندارد و جز خسران چیزی به انسان نمی رسد. امام صادق (علیه السلام) درباره ی دوستی با دروغگو می فرمایند: از دوستی با دروغگو پرهیز کن زیرا دروغگو مانند سراب است که دور را به تو نزدیک و نزدیک را به تو دور می نمایاند. یعنی قابل اعتماد نیست و انسان را دچار گمراهی و انحراف می سازد.

۶-۳- دوستی با افراد پست و فاسد

رفاقت با افراد پست و فاسد به دلیل آنکه از یک سو، انسان را از افراد بزرگوار و مؤمن دور می سازد و از سوی دیگر، رفتارهای ناپسندانه اش به انسان سرایت می کند، مزمت شده و در دستورات اخلاقی و تربیتی اسلام از دوستی با چنین افرادی نهی شده است. حضرت امیر مؤمنان علی (علیه السلام) در این باره می فرماید: از همنشینی با فرد پست و فاسد پرهیز زیرا تو را هم به خودش و کارهای زشتش ملحق می کند.^۲

۶-۴- تن پرور باشد

اشخاص تنبل و تن پرور سرانجام در همنشینان خود اثر منفی می گذارند و روح کوشش را در آنان از بین می برند. اری کسی که کار نمی کند، درس نمی خواند و در وظایف خود کم کاری می کند؛ در واقع به جامعه و اطرافیان خود خیانت کرده است و شایسته دوستی نیست. در اسلام هم نسبت به دوری از آنان توصیه شده است. در قرآن کریم آمده است: از شخصی که بسیار سوگند می خورد و پست است، پیروی مکن.^۳ همچنین حضرت امام علی در وصیت خود به فرزندش امام حسن مجتبی می فرماید: در دوستی با یار خوار و تنبل سودی ندارد.

۱. مصباح، اخلاق در قرآن، قم، ج ۱، ص ۲۳۲.

۲. حسین زاده، آقازاده و فضلی خانی، دوست و دوستیابی، ص ۱۲۷.

۳. تمیمی آمدی، غرر الحکم و درر الکلام، ج ۱، ص ۵۶۳.

نتیجه گیری

مباحث مربوط به اخلاق و تربیت اخلاقی، بخش اساسی و عمده معارف اسلامی را تشکیل می دهد. تأثیر این مباحث در زندگی فردی و اجتماعی انسان، چنان مهم و حیاتی است که خداوند برای هدایت و سعادت بشر آن را اصلی ترین هدف بعثت انبیا قرار داده است. رسول خاتم اسلام در حدیثی کوتاه و عمیق، فلسفه رسالت خود را تتمیم و تکمیل و پرده از اهمیت و ضرورت توجه به فضایل اخلاقی برداشته است. بشر امروز برای کسب تعادل روانی و موفقیت در روابط بین فردی و اجتماعی چاره ای جز حرکت به سمت اخلاق و تربیت اخلاقی ندارد.

مسئله تربیت از مهمترین مسائل فرد و جامعه و از مهمترین موضوعات حیات ملتها است. ارتباط با دیگران و دوستی و تأثیر فراوان دوست بر انسان ریشه در آموزه های دینی دارد که در آیات و روایات در این زمینه سفارشانی داریم و فردی که آشنای به ویژگی های دوست خوب میزان تأثیر گذاردن آن نباشد باید در انتظار ذلت و خواری باشد. بر اساس آموزه های دینی تأثیر و نقش دوست را می توان در موارد ذیل بر شمرد. ۱. اعتقادات مذهبی ۲. اخلاق و عادات ۳. تعیین سرنوشت ۴. رشد روانی و اجتماعی و ۵. داوری افکار عمومی.

همچنین معیارهای انتخاب دوست از نگاه شرع عبارت است از ۱. عاقل و دور اندیش باشد ۲. خوش اخلاق و با ادب باشد ۳. وفادار به عهد باشد ۴. عالم و آگاه باشد ۵. توصیه به اطاعت خدا کند. و دوستی های ممنوع را با افراد خائن و ستمگر و دروغگو و پست و فاسد و تن پرور بیان کرده با توجه به تأثیر گذاری فراوان دوست در عرصه های مختلف زندگی پیشنهاد می شود در این زمینه کتابی مستقل با همین رویکرد نگاشته شود و تمام ابعاد تأثیر گذار دوست و راههای مقابله با خطرات دوست کنکاش و مورد بررسی قرار گیرد.

فهرست منابع

*قرآن کریم.

*نهج البلاغه.

الف - منابع فارسی

- (۱) حسین زاده ، یعقوب ، آقازاده محرم، فضلی خانی، منوچهر، دوست و دوستیابی .. موسسه فرهنگی منادی تربیت.
- (۲) دهخدا ، علی اکبر ، لغتنامه ، انتشارات و چاپ دانشگاه تهران ، ۱۳۷۷ ش ، چاپ دوم.
- (۳) ری شهری، محمد ؛ ترجمه میزان الحکمه، ترجم حمید رضا شیخی، قم، دار الحدیث، ۱۳۷۷.
- (۴) صانعی ، مهري، پژوهشی در تعلیم و تربیت اسلامی، تهران ، سناباده، ۱۳۷۸.
- (۵) صمدی یزدی، علی اکبر، نقش دوستان در سرنوشت انسان، قم، جمکران، ۱۳۹۹.
- (۶) طباطبایی ، سید محمد حسین ، المیزان فی تفسیر القرآن، مترجم موسوی همدانی محمد باقر، تهران : اسماعیلیان ، سوم ۱۲۷۰.
- (۷) محرابی، سمیه، تحقیق پایانی دوستی در اسلام، ۱۳۸۵.
- (۸) مدرس، هادی ، دوستی و دوستان ، انتشارات آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش های اسلامی، ۱۳۹۸.
- (۹) مصباح، محمد تقی، اخلاق در قرآن، قم ، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۸۵.
- (۱۰) مطهری، مرتضی، تعلیم و تربیت در اسلام، تهران ، صدرا ، ۱۳۷۱ .
- (۱۱) مصطفوی، حسن، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۸.
- (۱۲) هاشمی رفسنجانی، اکبر، تفسیر راهنما، قم، دفتر تبلیغات، ۱۳۸۶ .

ب - منابع عربی

- (۱۳) ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، قم، مکتبه آیه الله العظمی مرعشی نجفی ، ۱۴۰۴ق.
- (۱۴) این شعبه حرانی، تحف القول من آل الرسول، بیروت، منشورات الاعلمی للمطبوعات ، ۱۳۹۴ق.
- (۱۵) این فارس، احمد، معجم مقائیس اللغة، تحقیق و ضبط : عبد السلام محمد هارون، قم، دفتر تبلیغات اسلامی ، ۱۴۰۴ ه .ق.

- (۱۶) ابن منظور، لسان العرب، بیروت، دار صادر، ۱۴۱۶ هـ.ق.
- (۱۷) آمدی تمیمی، عبد الواحد بن محمد، غررالحکم و دررالکلم، دار الکتاب الاسلامی، ۱۴۱۰ ق.
- (۱۸) انصاری، غلامحسین، آیین دوستان، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی شرکت چاپ و نشر بین الملل، ۱۳۸۸.
- (۱۹) حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، قم: موسسه آل البيت ۱۴۰۱ هـ.ق.
- (۲۰) راغب اصفهانی، حسین بن محمد، معجم مفردات الفاظ قرآن، بی جا، مرتضوی، ۱۳۷۷.
- (۲۱) راغب، محمد، المفردات فی غرایب القرآن، تحقیق: عدنان داودی، دمشق، دار القلم، ۱۴۱۶ ق.
- (۲۲) صدوق، محمد بن علی، الخصال، تهران، کتابچی، ۳۶۸ هـ ق.
- (۲۳) طوسی، محمد بن حسن، الأمالی، قم، ۱۴۱۴ ق.
- (۲۴) طبرسی، علی بن حسن بن فضل، مشکاة الأنوار فی قرر الاخبار، ترجمه هوشمند مهري، بی جا، ۱۳۹۲.
- (۲۵) فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی، الحجة البيضاء فی تهذیب الاحیاء، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۴۲ هـ ش.
- (۲۶) کلینی، محمد بن یعقوب؛ کافی، مترجم صادق حسن زاده، قم، صلوات، ۱۳۸۸ ش
- (۲۷) مجلسی، محمد تقی؛ بحار الانوار، بیروت، دار الوفاء، ۴۰۴ ق.
- (۲۸) محمد ری شهری، محمد، میزان الحکمه، ۱۳۸۴ ش
- (۲۹) نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل، آل البيت، ۱۳۴۷.